

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 144-150.
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 144-150.
АУДИТ 2025 3 (49), стр. 144-150.

DOI: 10.59610/bbu3.2025.3.14

*Həsənova Əminə Ağamoğlan qızı,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: amina.qasanova5@mail.ru
© Həsənova Ə.A., 2025*

UOT: 657.6, 346.72/.73, 346.9, 658, 330.34

JEL: M42, K22, M48, G38

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ APARILAN AUDİT FƏALİYYƏTİNİN NORMATİV-HÜQUQİ TƏMİNATI

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatına keçid prosesi zamanı müstəqil audit xidmətlərinin yaradılması və inkişafı qanunlar əsasında təhlil edilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası müasir dövrdə audit fəaliyyətinin formalaşmasında, müəssisə rəhbərləri, səhmdarlar və dövlət strukturları arasında yaranan münasibətlər şəffaflıq maliyyə prinsipinə əsaslanır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqat nəticələri göstərir ki, dövlətin və investorların maliyyə maraqlarını qorumaq üçün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə nəzarət adətən müstəqil auditor qurumları həyata keçirir.

Tədqiqatın nəticələri audit yoxlamaları, təkcə maliyyə hesabatlarının yoxlanılması ilə kifayətlənmir, həmçinin iqtisadi münasibətlərin şəffaflığını artırmaq, qeyri-qanuni fəaliyyətlərin qarşısını almaq və hüquqi mədəniyyətin yüksəldilməsinə şərait yaradır və təsir edir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - audit hüquqi və iqtisadi nəzarətin ən önəmli vasitələrindən biridir. Auditor fəaliyyəti zamanı müəssisənin maliyyə vəziyyəti barədə düzgün və obyektiv informasiya əldə edilir, eyni zamanda audit mülkiyyət hüquqlarının qorunmasında iştirak edir.

Açar sözlər: audit, hüquqi baza, tənzimləmə, normativ çərçivə, qanunvericilik.

G İ R İ Ş

Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi auditorlar və audit təşkilatlarının fəaliyyət sahəsində şəffaflıq və etibarlılığın təmin olunması məqsədi ilə formalaşdırılmışdır. Bu normativ baza, auditorların fəaliyyətini tənzimləyən qaydaları müəyyənləşdirir, onların işinə nəzarət edir və maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünün qorunmasına xidmət edir. Auditor xidmətləri üzrə mövcud qanun-vericilik bazası ölkənin maliyyə və iqtisadi sisteminə şəffaf və etibarlı mühitin yaradılmasına töhfə verir, həmçinin peşəkar məsuliyyət çərçivəsində fəaliyyət göstərən auditorların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Auditor fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən əsas qurum - Auditorlar Palatası - audit subyektlərinin lisenziyalaşdırılması, auditorların sertifikatlaşdırılması, eləcə də peşəkar hazırlıq və ixtisasartırma tədbirlərinin təşkili ilə məşğuldur. Bu qurum, həm fərdi auditorların, həm də audit şirkətlərinin müəyyən olunmuş standartlara və peşə tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərməsini

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 144-150.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 144-150.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 144-150.

qiymətləndirir və təsdiq edir. Beləliklə, audit prosesinin keyfiyyəti və onun şəffaflığı təmin olunmuş olur.

Hal-hazırda qüvvədə olan qanunvericilik yalnız auditorların fəaliyyətinə nəzarət etməklə kifayətlənmir – eyni zamanda onların etik prinsiplərə riayət etməsini də vacib şərt kimi müəyyən edir. Etik normaların pozulması və ya audit prinsiplərindən kənar davranış hallarına qarşı tətbiq ediləcək inzibati cəzalar və məsuliyyət mexanizmləri də hüquqi sənədlərlə tənzimlənmişdir. Auditorlar audit zamanı müəssisələrin maliyyə göstəricilərinin dəqiqliyini təsdiq etməli və bu məlumatların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyə uyğun təqdim olunmasını təmin etməlidirlər (1. 212 s).

Audit tənzimlənməsi Azərbaycanın iqtisadi sisteminə inteqrasiya prosesində də mühüm rol oynayır. Beynəlxalq standartlara uyğun audit mühiti ölkənin global maliyyə sisteminə adaptasiyasını sürətləndirir və investor etimadını artırır. Bu sistem, ölkə iqtisadiyyatında şəffaflığın və hesabatlılığın gücləndirilməsinə dəstək verməklə yanaşı, maliyyə sabitliyinə və dayanıqlı inkişafa da zəmin yaradır.

Hüquqi baza həmçinin auditor və audit təşkilatlarının daimi olaraq peşə hazırlığı səviyyəsində çalışmasını və müasir tələblərə uyğun fəaliyyət göstərməsini ön planda tutur. Bu, auditorluğun keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi və peşəkarlığın qorunması baxımından önəmlidir.

Əsas müzakirələr

Hal-hazırda müəssisələr və strukturlar arasında şəffaflıq prinsipinə istinad edərək maliyyə nəzarətinin yoxlanılması müstəqil auditorlar tərəfindən aparılır. Azərbaycan Respublikasının “Auditor fəaliyyəti haqqında” Qanununa əsasən, audit yoxlamaları iki formada aparıla bilər: **məcburi** və **könüllü** (2. 292 s). Əgər müəssisə maliyyə hesabatlarını ictimaiyyətə açıqlamalıdırsa və ya bu audit qanunvericiliklə tələb olunursa, o zaman audit mütləq qaydada həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə, müəyyən hallarda dövlət orqanlarının qərarlarına əsasən də audit yoxlaması aparıla bilər. Qalan hallarda isə audit təşəbbüs xarakterlidir və təsərrüfat subyektinin öz istəyinə bağlı olaraq könüllü şəkildə həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində qeyd olunur ki, auditor fəaliyyətində tədqiqat əsas təsərrüfat subyektlərinin maliyyə hesabatlarının dəqiqliyini və onların həyata keçirdiyi maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının mövcud hüquqi-normativ sənədlərə uyğunluğunu obyektiv şəkildə qiymətləndirməkdir. Müstəqil auditorlar öz fəaliyyətində ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyini əsas götürməlidirlər. Bu fəaliyyət sahəsinin hüquqi çərçivəsi yalnız “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə məhdudlaşmır (3).

Auditor fəaliyyətinə dair müddəalar həmçinin “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” (4), Azərbaycan Respublikasının “Sığorta haqqında” (5), “Səhmdar cəmiyyətləri haqqında” (6), “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının (7), “Prokurorluq haqqında” (8), “Müəssisələr haqqında” (9), “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” (10), “İnvestisiya fondları haqqında” (11) və digər müvafiq Qanunlarda.

Auditorlar öz fəaliyyətində həmçinin “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə (12), Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə (13), Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə (14) və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə (15) istinad edirlər.

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 144-150.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 144-150.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 144-150.

Müəssisələrdə, şirkətlərdə qeyri-qanuni maliyyə fəaliyyətinin aşkar edilməsi audit yoxlama nəticələrindən asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən, auditor aparılmış yoxlamanın nəticələri barədə yazılı rəy (hesabat) təqdim etməlidir. Audit yoxlamalarının iqtisadi inkişafda oynadığı mühüm rol nəzərə alınaraq, bu fəaliyyət qanunvericiliklə tənzimlənir və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılır (məsələn, Azərbaycanın Milli Audit Standartları (16), “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17), “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan əlavə, audit sahəsində fəaliyyət göstərmək üçün lisenziya alınması zərurəti də mövcuddur. Bu fəaliyyət Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 yanvar 1997-ci il tarixli 543 nömrəli və 4 oktyabr 1997-ci il tarixli 637 nömrəli fərmanları, eləcə də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 13 yanvar 1998-ci il tarixli 9 nömrəli qərarı ilə təsdiqlənmiş qaydalarla tənzimlənir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, auditor fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunur (18,192 s.).

Lisenziya almaq istəyən şəxslər (fiziki və ya hüquqi) aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidirlər:

a) Rəsmi lisenziya müraciəti;

b) Müəssisənin qeydiyyat sənədlərinin surəti;

c) Fərdi sahibkarlıqla məşğul olanlar üçün vergi orqanları tərəfindən verilmiş uçot şəhadətnaməsi;

ç) Dövlət rüsumunun ödənilməsinə təsdiq edən sənəd.

Aşağıdakı hallarda lisenziya verilməsindən imtina edilə bilər:

- əgər tələb olunan sənədlər tam şəkildə təqdim olunmayıbsa;

- ərizədə və ya əlavə sənədlərdə yanlış və ya yanıltıcı məlumatlar yer alıbsa;

- auditor fəaliyyəti üçün tələb olunan minimum tələblər (təhsil, ixtisas, iş təcrübəsi və s.)

təmin edilməyibsə;

- əgər ərizəçi əvvəllər lisenziya almış, lakin həmin lisenziya səlahiyyətli qurumun qərarı ilə ləğv edilmişdirsə;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər əsaslar mövcuddursa.

Auditorun məsuliyyəti iki əsas aspektdən qiymətləndirilə bilər:

- qanun və normativ sənədlərin tələblərinin pozulması;

- audit fəaliyyətinin yerinə yetirilməsində peşəkar standartlara əməl edilməməsi.

Birinci halda məsuliyyət hüquqi normativ çərçivəyə əsaslanaraq dövlət tərəfindən müəyyən edilən sanksiyalarla – cərimə və digər inzibati tədbirlərlə tətbiq olunur. İkinci halda isə məsuliyyət sifarişçi ilə bağlanmış müqavilə çərçivəsində formalaşır və tərəflərin razılaşmasında əks olunan öhdəliklərə görə qiymətləndirilir.

Auditorun hüquqi məsuliyyəti bir neçə formada öz əksini tapır:

İntizam məsuliyyəti – peşə davranış qaydalarına əməl olunmaması ilə bağlı və bu məsuliyyət Auditorlar Palatası tərəfindən müəyyən edilir (19);

Mülki məsuliyyət – sifarişçiyə və ya üçüncü şəxslərə vurulmuş zərərin ödənilməsi ilə bağlı məsuliyyət, bu hallar məhkəmələr tərəfindən araşdırılır;

Cinayət məsuliyyəti – auditorun fəaliyyəti çərçivəsində qanuna zidd hərəkətlərə yol verməsi halında tətbiq olunur və hüquqi araşdırma ilə müəyyənləşdirilir. Belə halda Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi tətbiq olunur.

Məsuliyyətin müəyyən olunmasında aşağıdakı amillər əsas götürülür:

- auditorun fəaliyyəti nəticəsində sifarişçiyə maddi və ya reputasiya ilə bağlı hər hansısa zərər dəyibmi?

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 144-150.

AUDIT 2025, 3 (49), pp. 144-150.

АУДИТ 2025 3 (49), стр. 144-150.

- auditor öz peşə borcunu yerinə yetirərkən diqqətsizlik, səhlənkarlıq və ya qeyri-peşəkarlıq nümayiş etdiribmi?

“Daxili audit fəaliyyəti haqqında” Qanuna əsasən, audit müqavilələrinin "Tərəflərin məsuliyyəti" bölməsində hər iki tərəfin məsuliyyət dairəsi, məsuliyyətin növü və şərtləri detallı şəkildə göstərilməlidir (20).

Auditor yoxlama zamanı müəssisənin maliyyə vəziyyəti barədə düzgün və obyektiv informasiya əldə edir. Auditorun yoxlama zamanı verdiyi rəy əsassız və qeyri-dəqiq olarsa, bu, maliyyə hesabatlarından istifadə edən üçüncü tərəfləri – məsələn, kreditorları, bankları, sığorta qurumlarını və digər maraqlı tərəfləri yanlış qərarlar verməyə sövq edə və onların maddi ziyan uğramasına səbəb ola bilər. Belə hallarda auditor yalnız müştəri qarşısında deyil, həmçinin bu üçüncü şəxslər qarşısında da əmlak məsuliyyəti daşıyır.

Auditor və sifarişçi arasında imzalanan müqaviləyə əsasən, tərəflər müqavilənin şərtlərini, sənədlərin məzmununu və əlaqəli məlumatları gizli saxlamalı, yalnız tərəf müqabilinin razılığı ilə üçüncü şəxslərlə bölüşməlidirlər. Bununla belə, hüquq-mühafizə orqanlarının rəsmi qərarı və məhkəmənin qərarı olduğu halda, auditorun mülkiyyətində olan məlumatlar və sənədlər istintaqa təqdim oluna bilər – bu da yalnız qanunla müəyyən edilmiş hüquqi prosedura uyğun şəkildə mümkündür. Müasir dövrdə auditorların fəaliyyəti haqqında yeni normativ-hüquqi aktlar tələb olunur.

Y E K U N

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, audit fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatında ayrılmaz və vacib bir komponent kimi çıxış edir. Bu, onunla izah olunur ki, maliyyə hesabatlarında müəyyən nöqsanlar və yanlışlıqlar ola bilər və bu sənədlərin etibarlılıq səviyyəsini istifadəçilərin əksəriyyəti tərəfindən obyektiv şəkildə qiymətləndirmək çətindir.

Auditor öz peşə fəaliyyətini yerinə yetirərkən yalnız texniki standartlara deyil, həm də ümumqəbul edilmiş etik normalara ciddi şəkildə əməl etməlidir. O, maliyyə hesabatından faydalanan bütün maraqlı tərəflərin – cəmiyyətin, dövlətin və digər istifadəçilərin mənafeyini nəzərə almalı, eyni zamanda müştərinin qanuni maraqlarını əsaslandırılmış şəkildə müdafiə etməlidir.

Audit yoxlaması zamanı auditor təşkilatı müəssisənin aparıcı uçot sistemini və onun mövcud normativ sənədlərə uyğunluğunu təhlil etməli, ortaya çıxan uyğunsuzluqları və səhvləri iş sənədlərində tam şəkildə qanunvericiliyə əsasən sənədləşdirməlidir.

Auditor rəyinin ayrılmaz hissəsi kimi müəssisənin maliyyə uçotunun və uçot siyasətinin təşkilinə dair ümumi qiymətləndirmə verilməli, bu dəyərləndirmə isə auditor şəhadətnaməsində ayrıca bölmə şəklində təqdim olunmalıdır.

İstehsal xərclərinə dair aparılan audit zamanı, xərclərin kalkulyasiya maddələri üzrə düzgünlüyü, o cümlədən materialların uçotu və onların paylanması, sosial sığorta haqları üzrə ödənişlər, əmək haqqı fondunun uçotu, istehsalın təşkili və sınaq mərhələsi ilə bağlı məsrəflər, həmçinin istehsalın idarə olunması və xidmət xərclərinin hesabatdakı əksinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Auditor rəyi Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə əsasən tərtib olunmalıdır.

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 144-150.
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 144-150.
АУДИТ 2025 3 (49), стр. 144-150.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abbasov A.B. (1998). Sahibkarlıq fəaliyyəti: növləri, təşəkkülü və inkişaf problemləri. Dərs vəsaiti. Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 212 s.
2. Namazova C.B. Audit. Dərslik. 2012. Bakı, "CBS" 292 s.
3. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh. 16 sentyabr 1994-ci il № 882.
4. "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 22 iyun 2022-ci il № 551-VIQ.
5. "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 25 dekabr 2007-ci il № 519-IIIQ.
6. "Səhmdar cəmiyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 12 iyul 1994-cü il № 850.
7. "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 7 dekabr 1999-cu il № 772-IQ.
8. "Prokurorluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 7 dekabr 1999-cu il № 767-İQ.
9. "Müəssisələr haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu Bakı şəh., 1 iyul 1994-cü il № 847.
10. "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 8 iyun 1999-cu il № 678-IQ.
11. "İnvestisiya fondları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 22 oktyabr 2010-cu il № 1101-IIIQ.
12. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 16 yan-var 2004-cü il № 590-IIQ.
13. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi 28 dekabr 1993-cü il tarixli 779-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
14. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi 1999-cu il 30 dekabr tarixli 787-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
15. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 11 iyul 2000-ci il tarixli 905-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
16. Azərbaycan Respublikasının Milli audit standartları . 2004. Bakı: "Nağıl evi" .
17. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il tarixli 963-VQD nömrəli Qanununun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Bakı şəh., 5 fevral 2018-ci il № 1816.
18. Sadıqov T., Rzayev, İ. "Vergi uçotu və auditi". Dərslik, 2014. Bakı. "Elm" nəşriyyatı 192 s.
19. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi 2015-ci il 29 dekabr tarixli 98-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
20. "Daxili audit fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəh., 21 may 2007-ci il № 332-IIIQ.

Amina Agamoghlán Hasanova,
Ph.D. (Philosophy), Associate Professor,
Baku Business University,
E-mail: amina.qasanova5@mail.ru
© A.A.Hasanova, 2025

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR AUDITING ACTIVITIES IN ENTERPRISES

ABSTRACT

The purpose of the research — is to analyze the creation and development of independent auditing services in the Republic of Azerbaijan based on legislation during the transition to a market economy.

The methodology of the research — the formation of auditing activities in the modern period is based on the principle of financial transparency in the relationships between company managers, shareholders, and government bodies.

The practical importance of the research — the study shows that, in order to protect the financial interests of the state and investors, control over the activities of economic entities is generally carried out by independent auditing organizations.

The results of the research — audits are not limited to verifying financial statements but also contribute to increasing transparency in economic relations, preventing illegal activities, and developing legal culture.

The originality and scientific novelty of the research — auditing is one of the most important tools of legal and economic control. During the audit process, reliable and objective information about the financial condition of an enterprise is obtained, and the protection of property rights is supported.

Keywords: audit, legal framework, regulation, regulatory environment, legislation.

AUDİT 2025, 3 (49), səh. 144-150.
AUDIT 2025, 3 (49), pp. 144-150.
АУДИТ 2025 3 (49), стр. 144-150.

*Гасанова Амина Агамоглан кызы,
доктор философии по философии, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
E-mail: amina.qasanova5@mail.ru
© Гасанова А.А., 2025*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - анализ создания и развития независимых аудиторских услуг в Азербайджанской Республике на основе законодательства в период перехода к рыночной экономике.

Методология исследования - формирование аудиторской деятельности в современный период основывается на принципе финансовой прозрачности во взаимоотношениях между руководителями предприятий, акционерами и государственными структурами.

Практическая значимость исследования - результаты исследования показывают, что для защиты финансовых интересов государства и инвесторов контроль над деятельностью хозяйствующих субъектов, как правило, осуществляется независимыми аудиторскими организациями.

Результаты исследования - аудиторские проверки не ограничиваются только проверкой финансовой отчетности, но также способствуют повышению прозрачности экономических отношений, предотвращению незаконной деятельности и развитию правовой культуры.

Оригинальность и научная новизна исследования - аудит является одним из важнейших инструментов правового и экономического контроля. В процессе аудиторской деятельности обеспечивается получение достоверной и объективной информации о финансовом состоянии предприятия, а также участие в защите прав собственности.

Ключевые слова: аудит, правовая база, регулирование, нормативная среда, законодательство.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
03.03.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
11.04.2025
Çapa qəbul olunmuşdur: 05.05.2025*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 03.03.2025
Отправлено на повторную обработку:
11.04.2025
Принято к печати: 05.05.2025*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 03.03.2025
Send for reprocessing: 11.04.2025
Accepted for publication: 05.05.2025*